

Állandó vendégységben — Bach és a szavak

(Cikkünket Kosztolányi Dezső centenáriuma alkalmából közöljük)

Feltételezésünk szerint Kosztolányi költészete, de minden bizonnyal egész életműve három, kivételesen jelentős versben mutatja fel összegző végkifejletét. Nevezetesen a *Halotti beszédben*, a *Hajnali részegségben* és a *Szeptemberi áhitatban*. (Meggjegyezzük: mint látható, mindhárom vers címszerkezete — jelző főnév — azonos. Ha az itt felvett, egyébként keletkezési sorrendhez ragaszkodunk, akkor a *beszéd-részegség-áhitat* sort kapjuk — a részegség természetesen egyfajta márnak felel meg itt! —, ez, véleményünk szerint, Kosztolányi költészetből való kivonulásának, illetve a műnek a létezés örök egészében való feloldódásának a szigorú és következetes leképezése.) Ez a három vers lényegében véve egyenértékű, s ha valamiféle különbségtételt akarunk mégis tenni, mert lehet, akkor az életmű csúcstát, nem a *Hajnali részegségben*, de a *Szeptemberi áhitatban* kell megjelenőnek. Nézzük, a teljességre mégcsak jelzéstelenül sem törekedve, milyen út vezet ide.

A *Halotti beszéd* Kosztolányi halál-verseinek lezárása. Felvetődhet a kérdés, halál-költészet-e vajon a Kosztolányi? Nem egy, a *Halotti beszéd* megelőző nagy vagy fontos vers sugallhatja ezt, arról nem is beszélve, hogy a halál-versek egészen korán feltűnnek költészetében, mégpedig nem kis számban. A *Mágia* kötetben (1912 a megjelenési év, Kosztolányi ekkor 27 éves, de a versek keletkezési idejekor két-három-négy évvel fiatalabb!) találjuk az első nagyobb csoportot ezekből. *Ami itt Maradt; Miért nem beszélték, én halottjaim; Hódolat a halálnak; Cifra halottak; Árnnyak találkozási; Kedves; stb.* És akkor még nem is szólunk a *Koporsó és bölcső közt* remekléséről (mely, igazán Tandorinak, valóban teli esendő anyaggal egyébként!). Az *Ami itt maradt* például eddig kevés szót kapott az irodalomtörténetől. Pedig nem akárhogyan indul: „Nem békülök meg, bármit is beszéltek. / Az ember szent. És mi marad belőle? / Ha elmegy innen, testvérem, ti búszak, / a földgömb szíve megreped-e tőle? / A búsz testvérek hitetlen modorosságát leszámitva nagyon jó. Később valóban esik, a befejező sor azonban megkapó lesz: „S egy bot maradt utána a sarokban / mellyel sétált tavaszi délután. / Egy szó, melyet kedvvel, gyakorta ejtet / és lehelete a bitang ruhán.” Ez a *bitang ruha* — találat. Meg kell említeni a *Cifra halottak* is: nagyon jó kezdés és erős befejezés, közben egy jó kép a „feszés, kemény vigyázzban” alvó halottakról. A *Kedves* szintén méltatlanul elfeledett vers, illetve Tandori (ki más) szól róla, olykor talán szigorúan is. Bár. A kezdés igen erős, nagy felütés: „Te meghalsz kedves s nem tudod ki voltál...” Még csak egy hangsúlyra hívjuk fel a figyelmet: „S egy délután, ha ülsz az ablakodnál, / ijedve kérded: micsoda zenél?” Ez a *micsoda zenél* — nagyszerű. Tandori épp e vers nyomán fogalmazza meg, hogy, idézem, Kosztolányi nagyon tud verset csinálni, de nincs hozzá jó anyaga. Íme, az a bizonyos kettőshangzat.

Továbbmenvén, a *Kenyér és bor* kötetben találjuk a magyar irodalom egyik legszebb dallamivú versét, a *Csáth Géznak* címűt. A vers kevéssé ismert, bár Tandori 1976-os kötetében. A *menyegzet és a padlóban Mottók egymás elé* címmel „kollázst” készített belőle meg egy régi orvosi segédkönyv szövegéből (Mit tegyünk az orvos megérkezéseig?), valamint Esterházy is idézi egyik legszebb helyét a *Függőben* (a kiemelt részt, de a környezet is fontos a megértéshez): „Szemedbe bámulok és csellel kényszeritem / kezbed a kezem és a szívedre szívem, / ha nem merem.) // Igen, eléd megyek, és régi orvosomnak / csuklóm odanyújtom, hogy vizsgáld meg, mint szaktud, / ütőerem.” Vagy ragadjuk ki azt a sort, melyet Tandori irodalmunk egyik legszebb verssorának tart, joggal: „Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom”. Környezete is teszi ezt, mondja: „és a beléndeken s a vad farkasbogyókon / alszik a fény.”

Látjuk tehát, hogy az életmű mindenképpen gazdag (olykor feltáratlan) helyei búznak meg a halál-versek között. A vonulat beteljesedését, egyszersmind lezárását jelentő *Halotti beszéd* közvetlen szomszédságában elhelyezett *Halottak* befejező két sora mégéri még az idézést: „Idézetek egy régi régi könyvből, / kilobban sejtszomók.”

A *Halotti beszéd* felidézése nélkül is immár világossá válhat, hogy Kosztolányi egész költészetét áthatja a halál-képzet. Halálköltészetnek azonban aligha nevezhetjük művét, bár domináns jellegét tagadni kár lenne. A másik két, összegző vers azonban további mutat.

Hajnali részegség Kosztolányi legismertebb, sokak által legnagyobbak tartott verse. Tandori zseniális felismerése szerint ez egy nagy közép-európai vers, amennyiben arról szól, hogy milyen sokáig élhetünk, idézem, egy-egy csekélyebb dolog büvöletében, s akkor, már-már későn megpillanthatjuk a másik változatot. Ez egy nagy magyar vers. Nem magyarság-vers, értsük jól. Van neki ilyen is, érdemes idézni első négy sorát legalább: „Magyar vagyok, minthogy magyarok írok, / magyarul mondom ámudozva: tej / s magyarul mondom a halálos Áment, / ha ingadozva hátradől a fej...” Erről, a magyarság-tudatról, nem mondható több, csak ennyi. Illetve még valami, amit szintén ő mond ki, költészetének egyik legszebb helyén: „Hallgatnak ők is, én is hallgatók, / de csöndjeink nem érnek össze végül, / mivelhogy én magyarul hallgatók / s ők svédül”. Nincsenek szebb magyarság-versek ezeknél!

Igaz, elemeiben a *Hajnali részegség* létezés-vers, de a létezés közép-európai beagyzottságban jelenik meg. A költészet mint létförma jelen van ugyan, de ennek a csodás égi bálnak, ennek a rendnek a költő csak *vendége*. Tehát a halál-versek összegzése után egy közép-európai tudatot hangsúlyozó létezés-vers következik.

A harmadik összegzés a *Szeptemberi áhitat*, amiről azt kell tudni mindjárt, hogy *nem* szerelmes vers. Nem Radákovich Máriaóhoz szól, hozzá a *Röpima* szól. A vers nem egy szerelem, de a létezés, sőt, hogy pontosak legyenek: egy létezés izzásában született, ami nézzük akárhonnán, mégiscsak örösi különbség. Mindenekelőtt: Baudelaire óta tudjuk, hogy a költői lét par excellence létezési ideje: az *ősz*. A *Szeptemberi áhitat* első hosszabb (bevezető) része Kosztolányi költői számvetése (ezzel együtt főhása a naphoz, a pogány istenségekhez), hovatovább saját költői művének elhelyezése, megítélése. Mivel azonban a költő versben, egy saját versben teszi ezt, az ítélet óhatatlanul csak önmaga létezésé terében szület meg, amely: az öröklet. A vers egyébiránt egy egész nap időbeni „stilizációja”, nem véletlenül, hiszen az élet egysége a nap. A költő beszédhelyzete lényegében véve időn kívüli: „Álly meg, te óra és dől össze naptár...” Kosztolányi a *Hajnali részegség* létezés-képét teljesíti ki, de itt már a költészet az életről egyenrangú megvalósulási forma! Ez az állandó vendégység kora. „Bizony, csodás ország, ahová jöttünk, / mint hogyha a perc szárnyakon osonna, / el-nem-muló vendégység van körülünk / hosszú ebéd és még hosszabb uzsonna.” Ezt a hangot majd Pilinszky folytatja, az *Egyenes labirintus*-ban: „füben, fák alatt megterített asztal, / hol nincs első és utolsó vendég”. Ez Pilinszky mennyországi-képe. Nézzük, hogyan folytatja Kosztolányi az előbbi: „Hügom virágokat kötöz a kertbe, / aranytálcák mosakszik reggelente, / s ha visszatér az erdőn alkonyatkor, / a csillagokról ráhull az aranypor.” Ez bizony angyali képzetet sugalló „életkép”, vagy ha tesszük, Kosztolányi mennyországi-képe! Szó szerinti erősítést kap e felfogás később, igaz, kérdés formájában csupán: „Miféle ország, mondd, e gyermek-ország, / miféle régen elsüllyedt mennyország?” A bibliai betegségek szenvedők várnak itt feltámadásra, mert itt reménnyel várhatnak: „Imádkozó lány, száján néma sóhaj, / mint mélyen-álvó ferde szemgolyóval, / vakok merészlik égbe szemüket, / Isten felé fülel egy agg szüket. „Csupa suhogás, csupa csodálokozás, áhitat ez a világ, ahol a felnőttek nyelve (a nyelv!) érthetetlen, ahol az élet természetes vonatkozásai épp azt hangsúlyozzák, hogy igenis élhető a mennyország, ha máshol nem, hát a versben, élhető a boldogság, a semmibe torkolló költészetben. A beszédhelyzet az időben van, ahol megáll az óra, és a naptár: „rothadó gondoktól régi magtár.” Ez a gond bizony Ortega és Heidegger gondjára rimel (ezért nem kerülhetett rímhelyzetbe itt!). Az ítlétet elsődlegesen a Gond jellemzi, mondja többek közt Heidegger, melynek döntő alkotórésze az „önmaga előtt”. Ez akkor is meghatározó az ítlétet, ha azelőtt már semmi sem áll. Az ítlétben mindig hiányzik valami, állandó lezártság jellemzi. Kosztolányi a *Szeptemberi áhitatban* az ítlét *önmaga előtt* helyzetéből szól. Amint az ítlét elnyerte totalitását, egyúttal a világban-való-létet vesztette el. Kosztolányi tehát itt a létezésből kiemelkedve beszél, egy olyan pontból, ahonnan létezés és költészet egysége időtlen távlatban, egy mennyországi-kép keretében mutatkozik meg. Ez a vers az életmű igazi lezárása.

BELÁNYI GYÖRGY

Mit mondhat a szavak zellemű Pilinszky-írások-ból állítottunk össze egy embere Bachról? Szerencsére nem sokat, sőt — néha úgy tűnik: semmit.

Most, Johann Sebastian Bach születésének háromszázadik évfordulóján, március 21-én csak annyit világos, hogy írni kell róla, méltón kell megemlékezni az emberiség egyik legcsodálatosabb alkotó művészeről.

Egyedül a zenészek tudtak illendően tisztelni előtte, megzenesítették, lejátsozták a nevét: B—A—C—H. De egyetlen kommentár sem visz közelebb Bachhoz, bármily kiváló tudós, zenész írja is, csak a már megszerzett „tudásunkat” (szeretetünket) mélyítheti.

A szavak tehetetlenek e hatalmas életmű előtt. Talán felismerték a szavak emberei, hogy többről van itt szó, mint amit ki lehet mondani. Az — általam ismert — magyar és világirodalomban alig találtam Bach-ihlette alkotást. Nincs látható nyoma az irodalomban, hogy milyen elemi erővel hatott az emberi szellem fejlődésére Bach muzsikája. Egyetlen említésre méltó, igazán jó verset, esszét sem találtam Bachról (ellenben Mozarttól, Bartókról, másoktól találtam). Ugy látszik, azt a hihetetlen érzelmi intenzitást, a nagyság állandó sugárzását nem merte, nem tudta vállalni egyetlen író és költő sem.

Egyetlen kivétel van csupán, egy XX. századi evangéliumi művész, aki 42 évesen fedezte fel magának Bach műveit, és nem felejtette el többé: e kivételes alkotó Pilinszky János. Az ő szeretete, az ő alázata és az ő nagysága kellett ahhoz, hogy érvényesnek tetsző írás születessen századunkban Bachról. Ezen az évfordulón a legméltóbban akarunk tisztelni Bach előtt, a művéhez leghívebb

szellemű Pilinszky-írások-ból állítottunk össze egy embere Bachról? Szerencsére nem sokat, sőt — néha úgy tűnik: semmit.

Pilinszky Bachról

De hát ki tudja, hány ember ül éjjel a szobájában és hallgat Bachot szerzte a világon? Hogy ez miket indított el, sosem fogjuk megtudni. Holott ez volna talán az emberiség valódi története...

Valódi neve csak keveseknek van itt a földön. Kivétel alig. Szentjeid között talán Bach... Asztalodnál Bachnak továbbra is Bach lesz a neve...

Bach: aktuális.

Ahogy múlik az idő, úgy nő Bach muzsikájának súlya és jelentősége. És egészen bizonyos: hogy senkinek idáig nem mondott annyit, mint a XX. század emberének. Ez a barokk muzsikus napjaink legmodernebb szerzője lett. Örök és hypermodern egyszerre, vagy pontossággal: rá van a legnagyobb szükségünk.

De mi az, ami zenéjéből annyira fontos számunkra? Hitét csodáljuk? Az is, akinek van hite, és az is, akinek nincs? Vagy pártatlan lehetségének látványát?

Számomra Bach elsősorban Isten-bizonyíték. Ebben a zenében, eszközeiben nincs semmi romantika, semmi nosztalgia, semmi árnyék, felesleges dialektika. Semmi keresés: csupa találat!... Mennyország-érv ez a zene, bizonyíték annak, hogy elmentek nélkül is van élet, sőt, az ellentéte nélküli életnek lendülete a legáltalásabb, a „legizgalmasabb”. Klasszikus zene, aki vonzásába kerül, annak számára Bach az egyetlen klasszikus, mindenki ro-

mantikus keresőnek hat az ő közelében. Örökös megérkezés ez a muzsika, s ezért nincs benne semmi szorongás, ezért merészel örökre útra kelni.

Műve a hit és engedelmisség csodája.

Bach evangéliumi művész volt. (Ezzel egyetemes határsának legmélyebb tényezőjét határozta meg P.—Zs. S.) Senki alkotó nem közelítette meg úgy e fogalmat, mint ő. A lehető legmélyebbé ereszkedett alá mindazért, ami elveszett. A „mélypontra”. Minden kottafejét oda küldte, mégis egyetlen kottafeje se maradt profán. Művészet e „mélypont ünnepe”.

Johann Sebastian Bach egyszerűen volt szenvedő ember, könyörtelen diagnosztika és gyógyító orvos. Ezt a komplex, valóban evangéliumi mélységet, gazdag összetettséget csodáljuk benne a legjobban.

Irigyelünk kellene művészetét, de mert tökéletes, csak szeretnünk lehet.

Művészetében... az organikus teljességet szeretjük annyira. Azt a csodálatos erejű, bensőséges egységet, mely semmiféle elemzést nem enged magjából hatolni, oda, ahol tehetség, tudás, hit a mű „mondanivalójában” a valóság pártatlan egysége életet éli. A remekmű maga mindenkori egy magasztos, valóság, melynek alapjába nézve elvakul a kutató szem, de boldogan melegegnek az áhitattal közelítő századok.

A valódi gondolkodás — amilyen egy Baché is volt — olyan új realitással ajándékoz meg, ami átélhető és evidens.

Igen, Bach épp oly jó vezetőnk lehet a lelki életben, mint akár Kempis Tamás. Sőt, aki csak füllel hallgatja (s nem tevékeny szívvel) nem is hallja e zenét.

Bevezette és válogatta:

ZSOLDOS SANDOR

Kell-e nekünk népfőiskola?

A JATE-klub *Beszélgétek a magyar kultúráról* című sorozatának keretében február 26-án a népfőiskolákról, azok esetleges újraszervezéséről, szerveződésképeiről volt szó. Mint tudjuk, a Kecs-keménytől megjelent folyóirat, a *Forrás* múlt év decemberében tematikus számban foglalkozott azzal, hogy kellenek-e népfőiskolák. A kisszámú érdeklődők (húszan voltunk) így *Hatvani Dániel* és *Füzi László*, a *Forrás* főszerkesztője és munkatársa személyében a kérdés igazán hivatott ismerőit üdvözölhettük vendégként. A beszélgetés mindenképpen sikerhez, jelentős mértékben hozzájárult Csengey Dénes író, aki az említett tematikus számban megjelent írásának gondolatait fűzte tovább, magához ragadva egyben a beszélgetés irányítását is. (Sajnálattal nem érkezett meg a klubba Tóth János, a Népművelési Intézet igazgatóhelyettese, aki a probléma par excellence szakértőjének számított, amennyiben a hazánkban ma elszórtan létező, vagy inkább a kezdeményezés lehetségeit próbálgató népfőiskolákról is beszámolhatt volna.)

Hatvani Dániel, a *Forrás* főszerkesztője a beszélgetés során többek közt kiemelte, hogy a 30-as években létrejött népfőiskolai mozgalom tulajdonképpen azt folytatta, amit valamivel korábban a szociográfia

megkezdett. A népfőiskolák egyébként még a koalíciós idők első éveiben is működtek, aztán elsorvadtak. A folyóirat, hangsúlyozta a főszerkesztő, azért is szívesen vállalta a tematikus szám összeállítását, mivel egyébként is tudatosan áll a népi-nemzeti ügyek szolgálatába. De a szerkesztőség véleménye szerint a magyar társadalom egyébként is elérkezett egy olyan fejlődési fokozatra, amelyen lehetőséget kell teremteni például a népfőiskolák megindításához is. Ebben a mozgalomban leginkább az lehet a vonzó Hatvani Dániel véleménye szerint, hogy a demokrácia szellemében alakulhattak ki a közösségek. A népfőiskolák célja valahol itt van — általuk felszínre hozhatók azok az adottságok, képességek, amelyek a hivatalosan és most létező formákban különböző okok miatt nem tudnak érvényre jutni.

Csengey Dénes mindenekelőtt az elnevezést tisztázza, illetve a népfőiskola előtagját tisztította meg a szerrinte manapság igen sajátos módon elszaporodott pejoratív jelentésektől. Hosszabb eszmefuttatásai két kérdés köré voltak csoportosíthatók: 1. milyen okok, hiányok teszik szükségessé a népfőiskolák létrehozását? illetve: 2. támadhat-e kulturális kívándorló-mozgalom a fővárosból (vagy egyéb „nagyváros”-ból) vidékre? Főként az utóbbi probléma erősen

veti fel az értelmiség jelenlegi szerepének megítélését — az innen származható elképzelések feltehetőleg mindnyájunk számára továbbgondolásra ajánlatos. S persze, mint ahogy azt némelyik a vendégeket fagató, érdeklődő szöveg is tette, szükségszerűen feltehető fel az is, vajon az értelmiség a népfőiskolák szervezésében, vezetésében milyen feladatokat kell, hogy vállaljon.

A népfőiskolákról való jelenlegi elképzelések — ahogy azt a Két és félórás beszélgetés is bizonyította — hozzávetőlegesen kialakultak, funkciójuk viszonylag körülhatárolt. (*Füzi László* ezt úgy fogalmazta meg, hogy a népfőiskola, az szabad művelődési fórum. *Hatvani Dániel* felhívta a figyelmet, hogy ilyen értelemben például a jól működő olvasótáborok a népfőiskolák előzményének tekinthetők.) Bizonyos kétegyes természetesen bárkiben támadhatnak.

Mindenesetre a sorok íróját elgondolkodtatónak tartja azt, hogy az egyetemisták (vagyis egy tanárképző intézmény hallgatói) rendkívül kevesen érdeklődtek a téma problematikájában mindenképpen jövőendő hivatásukat érintő beszélgetés iránt.

—bel